

84 (2=411.2/52
Л492

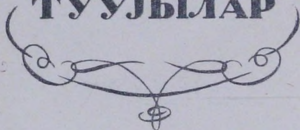
М. Лермонтов

ҮЛГЕРЛЕР
ЛЕ
ТУУҮЫЛАР

М. Ю. ЛЕРМОНТОВ

**ҮЛГЕРЛЕР
ЛЕ
ТУУЖЫЛАР**

Алтай тилге Л. В. Кокмшев
кӱчӱрген

Горно-Алтайская Область
• БИБЛИОТЕКА •

Туулу Алтайдын
бичиктер чыгарар издательствозун
1960

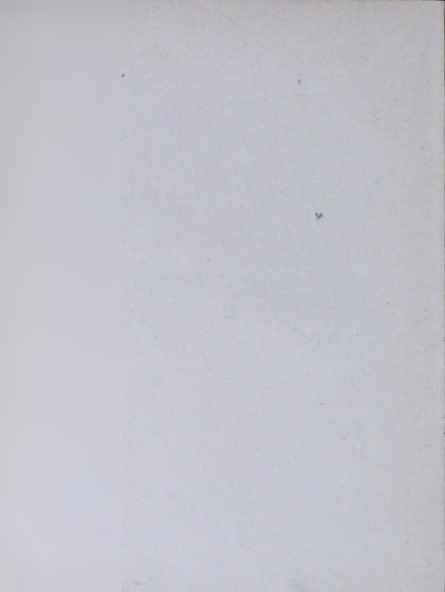
94684 2

84(2=411. 2/52-5
Л492

Лурркчы Н. В. Брюхов

5-ЛМЮ-УЛТ

ТУУЖЫЛАР

**КААН ИВАН ВАСИЛЬЕВИЧ,
ИИТ ОПРИЧНИК¹ ЛЕ ЈАЛТАНБАС
КОЈОЙЫМ КАЛАШНИКОВ
КЕРЕГИНДЕ КОЖОН**

Айланайын, каан Иван Васильевич!
Сени мактап, бис кожон чумдедис,
Сениг сүүген опричниктин ле
Јалтанбас којойым Калашниковты
Озогы кожонго бис салдыбыс;
Гусляр алдына кожондоп јурдибис
Куучындап, саарнап, айдып јурдибис.
Православный јон оны јарадат.
Боярин Матвей Ромодановский
Мөттин сыразын биске экеткен.
Ак чырайлу абакайы болзо,
Алтын-мөңүн аяакту уткып,
Торколо чумдеген коларткыш туттурган.
Тунду-тушту бистерди кундулеп,
Кожонгус тындап, јетире укпаган.

¹ *Опричник* — каанын дружиназынын јуучылы.

Тенгериде кызыл кун чалыбайт,
Кок булуттар кунле ойнобойт:
Алтындап эткен ширеенин устунде
Казыр каан Иван Васильевич отурат
Кийин жанында стольниктер¹ турат,
Боярлар, бийлер алдында отурат.
Эки жанында опричниктер эмтир;
Кудайды мактап, жыргаган болуптыр.
Куузы киргенче соодогон эмтир.

Кулумзиренип, каан отурала,
Талай ары жанынан экелген
Тату аракыны сускуга урала,
Опричниктерге берзин деп жакыйт.
Ичкен улустар каанды алкайт.

Жангыс ла бир жиит опричник,
Жалтанбас жуучыл, кулуктин бойы
Алтын сускудан аракы амзабайт;
Ал-санаага тушкен отурат.
Кара козиле жер караган,
Калапту бажын тожине салган,
Кату санааны сананган отурат.
Кара кабагын каан жемирди,
Кату козиле жуучылга аярды.

¹ *Стольниктер* - кааннын кбдчилери.

Карчага куш куулени көргөндий,
Каан ачынып, аыктап отурды. —
Je жинт жуучыл бажын көдурбейт.
Темир башту тайагыла каан
Темденип келеле, полго турттурди,
Дубтан эткен пол ойылды,
Je жинт жуучыл эзебей отурды.
Кату сөзин каан айдат,
Калапту жуучыл жагы ондонот.

«Гей сен, жалчым, Кирибеевич,
Кара сагыш санандың эмеш пе?
Каан магына күйундинг эмеш пе?
Акту службадаң кунуктың эмеш пе?
Ай чыкканда — жылдыстар сүүнет,
Ару теңериле ойноп жүргүлейт;
Je булутка кирген өчөмих жылдыс
Jерге тужеле, жоголып калат...
Каанның жыргалын бузарга
Канайттың сен, Кирибсевич?
Угы-тозың Скуратовтор эди,
Умчылаган билен Малютиндер эди!..»

Казыр каанга бажырып,
Каруузын берет Кирибеевич:

«Кааныбас бистинг, Иван Васильевич!
Каарып айтпа коомой кулыңды:
Карыккан жүректи арагы изитпейт.

Карагуй сагышты аракы чөнгүрбейт!
Каныктырган учун кууниңле
Кара бажымды кестирер турун;
Кара бажыма санаалар батпайт.
Кара жерге кирерге ырымдайт».
Каан Иван Васильевич мынайда айдат:

«Бажың салып, не кунуктың?
Чингбери кафтаның эледи эмеш пе?
Киш бөрүгүн уужалды эмеш пе?
Казнада акчан тугенди эмеш пе?
Алмас улдуун мокорды эмеш пе?
Ак-борон болзо, аксады өмеш пе?
Жудурук жуузында, Москванын-суузында.
Кожойымнын уулы сокты эмеш пе?»

Кара быыраш бажыла жайкап,
Каруузын берет Кирибеевич:

«Колымнан тудатан коркушту колдор
Кожойым журтында чыкпаган эди.
Аргымак адым омок жүрет;
Алмас улдуум мокорбогон эди;
Байрам күнде каанымды алкап,
Бар кийимди кийетер эдим.
Жугурук адымды ээртеп алала,
Москва-сууга мен баратан эдим.
Киш бөрүкти кийын кийеле,

Торко курды курчанып алатам.
Јос каалганын јанында турган
Јиит кыстарга мен көрөтөм.
Мени көрүп, кыстар имдежет,
Шыбыштанып, олар ондо тургулайт.
Је бирузи мени ајыктап көрбөйт.
Чоокыр шалына чырайын јажырат...

Агару Русьтаң, энедий јеристен.
Андый јарашты кем де таплас:
Куу баскандый, ол јымжак базытту,
Күүле көргөндий, ол јараш көстөрлү.
Айткан сөзи тоорчыктын уиндий,
Кызыл качары кызарган таңдактый:
Алтын чачы арказын јолдогон,
Ак төжине оролып ойногон.
Алёна Дмитревна деп атту болуптыр.
Кожойым јуртында ол өскөн эмтир.

Оны, көргөмдө, јүрегим шимирейт
Кучту колдорым салактай берет,
Кундий көстөрим боромтый берет;
Кунукчыл болды, кайдайын, кааныбыс.
Јаныскан калдым, кайдайын, кааныбыс.
Аргымак аттар кууниме тийди,
Чингбери кийимдер кууниме тийди.
Алтын казна керек јок меге:
Акчамды кемле үлежерим эмди?
Јалтанбас бойымды кем көрөтөн.

Жараш кийимимди кем көрөтөн?
Волганын чөлинде жайым жадынду
Казактар жерине божодып ийигер.
Бусурман улусла мен жуулажып,
Кара бажымды салып койойын.
Аргымак адымды, алмастый үрдүүмди
Ачынчак татарлар үлежип алзындар.
.Juуда ээртейтен черкес ээримди
Juу жеринде кожо алзындар.
Карыккан көзимди каргаа чокугай,
Катан сөөгим жагмырга жуулгай.
Juулбаган сөөгимди чөлдөрдүн салкыны
Төрт талага учурып апаргай!..»

Каан Иван Васильевич каткырат:
«Карангуй санаан мен жарыдып,
Тубегинге болужайын, жалчым! — дейт.
Алтын жүстүгүм ле алтын жинжини
Алып сеге бередим — дейт.
Куда-кууйга сен бажырып,
Кудага улусты сыйлу аткар,
Алёна Дмитриевнага жеттир — дейт.
Санаазын салза, тойло — дейт,
Сагыжы жетпезе, ачынба» — дейт.
«Айланайын каан Иван Васильевич!
Сеге кулын чынды айтпаган,
Сенин кулын чынды жажырган,
Жаражай келинек Алёна Дмитриевна
Иит коюймла церкве жагыла,

Степан Парамонович жабарга мендейт.
Тудаган ийдин кынжыга буулап,
Эжикти немецкий сомокло бектейт.
Ал-санаага бастырып, араайын
Москва-сууны кечире жанат.
Бийик туразына кирип келеле,
Степан Парамонович тыг кайкайт:
Жит уйи оны уткыбайт,
Дуб столында курсак жок эмтир,
Кудайдын алдында свечин жапылдайт.
Алан жайкаган Степан Парамонович
Айыл ишчизи эмегенди кычырат:
«Айтсан, айтсан сен, Еремеевна.
Алёна Дмитриевна кайда корунбейт,
Айылынан качып, жжынды эмеш пе?
Азырап салган балдарым менин
Арып, чылап, ончозы аштайла,
Энгирдег ала уйуктады эмеш пе?» —
«Калак, Степан Парамонович,
Айдатан сөзим кайкалду болор:
Алёна Дмитриевна церквеге барала,
Айылына ойто жанбаган эди.
Абыс алган жит уйиле
Айылына ойто жанып келгендер.
Айылын жарыдып, ажанып алгандар.
Алёна Дмитриевна эмдиге жетире
Айылына церкведен жанбаган эди.
Азырап койгон жаш балдарын
Амырап жатпай, амыр ойнобой.

Ада-энезин кычырып токтобойт,
Ачу-корон ыйлажып тургулайт».

Кату санаазын бек сананып,
Жиит којойым Калашников турат.
Ол көзнөктөн оромды аяктайт:
Тышкары дезе кап-карануй:
Апапаш кар айланып учат,
Өткөн улустын истерин шуурат.

Карануй сенекте эжик ачылды,
Кемнин де түргөң басканы угулды:
Кайа көрзө — о кудай!
Жиит уйи алдында турды.
Чырайы кугарып, чачтары уужалган,
Алтын тулуңы жазылып калган,
Апагаш карга кийими уймалган:
Аргазы чыккан алдында турат,
Аайлап болбос эрмектер айдат.
«Уйим, уйим, сен канайып удадың?
Эмдиге жетире сен кайда жүрдинг?
Кийген чачын неге уужалган,
Кийген кийимин канайып жыртылган?
Боярдын бойдон уулыла сен
Байла, жыргал, соододун эмеш пе!..
Агару жудайдын алдына бис
Алыжып, чертенген жогыс па.
Алтын жүстукти алыжып, эку
Айыл тутканысты ундып салдын ба...

Адымды уятка тўжүрген учун,
Ак-жарыкты көрбөзін деп,
Дуб эжиктиг кийинине сени
Темир сомокло бектеп саларым...»

Мыны уккан Алёна Дмитриевна
Кууле куштый, тырлажа берди.
Куску бурдий, жайкана берди.
Ачу-ачу ыйлап ийеле,
Эриниң будына көңкөрө жыгылды.

«Кааным мениң, жаркынду күним,
Олтурзең, өлтүр, уксаң, ук!
Айткан сөзин курч бычактый.
Ал жүрегиме ол кадалат.
Өлүмнең мен коркыбай жадым,
Копчылардан мен жалтанбай жадым,
Жагыс ла сениң сөзингең коркыйдым,
Жаргы эдетен эримнең коркыйдым.

Эн оромло мен жагысқан
Энирде церкведен жанып келеткем.
Кар кыырап, кийинимде угулган.
Кайа көрзөм — кижн келеткен.
Торсугым мениң мылырай берген,
Торко пладыма жажына бергем.
Коркыткан кижн колымнан тудала,
Коркушту араай униле айткан:
— Коркыл турунг ба сен, жаражой?

Коркыба, мен уурчы эмезим,
Казыр каанның жалчызы болорым.
Ады-жолым Кирибеевич эди,
Азыраган билем Малютиндер эди...
Балтырым мениң тырлажа берген;
Бажым мениң айлана берген.
Ол мени эркелеп, кучактап,
Окшоп тура, мынайда айткан.
— Айтсан, сеге не керек,
Алтыннан баалу, көөркийим!
Алтын, мөңүн керек пе сеге?
Чингери кийим керек пе сеге?
Абакай чылап кийинип аларын.
Ач келиндер сеге күйүнер.
Кинчектү өлүмле мени өлтүрбей,
Кичинек те болзо, айрылып жадала.
Килезен меге, суузен мени!

Эркелеп мени ол окшогон,
Эки качарым эмди де күйет,
Эрлик ошкоч тагманың эрдинен
Эки качарым жалбыштый кызарат...
Каалгадан көргөн айылдаштар ончозы
Каткырып, биске сабарын уулаган...
Айры капкыр колынан уштылып.
Айымым көстөл, мен жүгүргем.
Торко чүмдү пладым болзо
Тонокчыл тагманың колында артты.
Бухарадан экелген сениң сыйыңды

Бууры жок танма блаажып алды.
Ак чечектий, ару бойымды
Айдып болбос уятка тужурди.
Коштой улус нени айдыжар,
Копчы улуска канайып корунер?
Копчы улустыг тилине кирбеске,
Кортук уйинди сен аргада!
Артык база кемге иженер?
Артык болушты кем жеттирер?
Ак-жарыкта мен оскус калдым;
Адам мениг жер алдында.
Адамды ээчий энейим олгон;
Агамнын болзо, суруузы жылыйган.
Оскө ороонго ол барала,
Олуп калган ба, кем оны билер?
Карындажым мениг — ол жаш бала
Нени де билбес — торт кичинек...»

Анайда айдып, Алёна Дмитриевна
Ачу-корон ыйлап ла турат.

Эки карындажына Степан Парамонович
Элчиге эмди улустар ийет.
Эки карындаш келген бойынча,
Эгчөйө бажырып, сурап тургулайт:
«Агабыс бистинг, не болгон,
Айдып берзенг, не алдырдыг?
Караңуй тунде, соок тунде
Карындаштарыг не кычырдыг?»

«Кайран, кару карындаштарым,
Кату тубекке мен бастырдым:
Акту јаткан менин билемди
Каанныг опричниги вѣятка тужурди.
Ачу-коронто чыдажып болбозым,
Ачынган јуректи токтодып болбозым;
Москва-сууда каанныг кӧзинче
Јудуруктын јуузы эртен ачылза.
Опричшикке удурга мен чыгарым.
Ӗлгӧнчӧ согужып, бек турарым;
Јыга соксо — слер чыгыгар,
Агару чындыкты ондо корыгар.
Јалтапбагар слер, карындаштар!
Слер јлит, кучигер де коп,
Кинчектӱ керек этпегенигер,
Кудайыс слерди алказын!»
Карындаштар ого мынайда айдат:
«Салкын булутты кайдаар айдаза,
Булуттар уккур оноор баратан.
Кан-кереде канду, сӧӧктӧрлӱ јаланга
Канадыла талбып, јыргалга кычырза,
Балдары ончозы оноор учатан.
Бары-јогы оноор јуулатан.
Сен агабыс, бистин экинчи адабыс:
Нени эдериң сен бойың билериң,
Базынарга сени кемге де бербезис».

Эй, уулдар, кожондоор—гусляны ойногор!
Эй, уулдар, ичигер — керекти билигер!

— 17 —

Эрн. Алтайская Обл. кн. б-ка

• БИБЛИОТЕКА •

88966

Ак чырайлу боярыняны ла
Куунзек бояринди слер соодоткор!

III

Алтын башту Москванын устүле,
Ак стенелу Кремльдинг устүле
Агаштар, туулардын ары жанынан
Жос жабуларла чогыла ойноп.
Бурунжуй боро булутты айдап.
Кызыл тагдак көрүнип келди;
Алтын чогын мергедеп ийди,
Агарган карла јунуна берди.
Јаражай кускуге көргөндий,
Тенериге көрүп, каткырып турат.
Кызыл тагдак, сен не ойгондын?
Кандый јыргалга сен ойнойдын?

Москванын јуучыл уулдары болзо
Москва-сууда биригип јуулгылайт,
Байрам кунде соодонып аларга,
Јудуруктын јуузын ачарга тургулайт.
Боярларын, опричниктерин ээчидип

алала,

Дружиназына курчадып, каан келди.
Алтын тегеликту мөнгун кыијыны
Илзин деген јакару угулды.
Јирме беш кулаш јер кемјип,
Соғужатан јерди таяп алдылар.

Онон каан Иван Васильевич
Турган улуска јар этсин деди:
«Ой, јалтанбас уулдар, слер кайда?
Кааныбысты соододып слер көрзөгөр.
Элбек акка слер чыксагар.
Јетген кижиге сый берилзин,
Јетдирткен кижиге кудай килезин!»

Јалтанбас кулук Кирибеевич чыгат,
Каанга энгилип, унчукпай бажырат,
Килиг тонын ийнининег таштайт.
Ог колыла мыкынын тайанып,
Сол колыда бөрүгин түзедет,
Улуска көрүп, өштузин сакыйт..
Учке јетире јар этилер —
Бир де јуучыл удур унчукпайт,
Бойы бойлорын ийдижип тургулайт
Ак јалангла опричник базат,
Коомой јуучылды электеп каткырат:
«Јобожып, санана бердигер бе! — дейт, —
Байрам кунде слерди өлтурбей,
Тируге божодып ийерим — дейт. —
Каанысты соододып көрөдим» — дейт.

Кенетийин улус эки бөлинді —
Степан Парамонович јаланга чыкты.
Јалтанбас јуучыл, јнит којойым,
Қалашников деп эр чыкты.
Озо баштан ол каанга мүргүйле,

Агару церквелерге ле ак Кремльге,
Онон орус јонго мургуди.
Муркуттинг көзиндий, көстөрн суркурайт.
Опричникти омор кезе ајыктайт,
Ого удурa туруп алала,
Јуучыл меелейин кийип јазанат,
Кучту ийинин түзедил турат,
Быыраш сагалын сыйманып турат

Кирибеевич онон мынайда сурайт:
«Айдып берзең, кулук уул,
Ады-јолың бар беңи,
Ада-энең кем эди?
Олуп калзаң, панихида¹ эдерим,
Оскө улуска мактанып јүрерим».
Калашников каруузын мынайда айдат:
«Адым Степан Калашников эди.
Акту аданың уулы эдим.
Кудайды јандап, өскө, кижинин
Уйин ујатка тужурбеген эдим.
Карагуй түнде тонокчыл болбогом.
Ак-јарыктаң јажынбай јуртагам...
Эртенги күнде, тал туште
Бирубиске бистинг панихида болор.
Најыларла јыргап, эртен бирубис
Мактанып ийерин чын айттың:

¹ *Панихида* -- блгөн кижн учун сазарнаганы.

Кокур жоктон сеге, бусурман,¹
Коркушту согушка мен чыктым!»

Оны уккан Кирибесвич
Кускү кардый. кугара берди;
Курч көстөри онын боромтып,
Кучту ийиндери тырлажа берди,
Онын айдарга сананган сөстөри
Оозынаг чыкпай, тилинде токтоды...

Унчукпай эмди эку ырашты.
Баатырлар согужы башталды.

Талайын келген Кирибесвич
Туда берди Калашниковты.
Онын жалбак төжине согордо,
Кучту төжи тызырай берди,
Степан Парамонович таралжый берди;
Кневтег экелген жалбак крезин
Онын төжине буктелип кадалды;
Чалындый сурлап, кан тамды;
«Болотон неме болуп ла калзын,
Чындык учун учына једерим!» --
Степан Парамонович онойдо сананды.
Эпту согорго белетенип алды,
Калганчы кучин јуунадып алала,
Оштүзине Калашников талайып келеле.

¹ *Бусурман* - бскө кудай јанду улустар.

Сол шыкшыдын ойо сокты.
Жиит опричник араайын онтоп,
Тазылынан кескен карагай агаштый,
Таралжып турала, жерге жыгылды.
Сысту аркада коо агаштый,
Соок кардын устуне жыгылды.
Оны көргөн каан Иван Васильевич
Айдары жоктон тыг ачылды.
Кара кабагын жемире тартынып,
Кара жерге тееп ийди;
Жалтанбас коҗойымды тутсын деп,
Жалчыларына ол жакарып турды.
Коҗойым Калашниковты каан алдына
Колынан тудуп, экелзин деди.

Церквелу жоннын кааны айдат:
«Сен менин уккур жалчымды,
Эн артык жуучылым Кирибеевичти
Онотийин өлтүрө соктын эмеш пе,
Айса, болгобой өлтүрдин эмеш пе?» —

«Айдайын сеге, православный каан.
Алдыма тушкен жалчынды мен
Онотийин өлтүрүп салдым.
Ненин учун — сеге айтпазым,
Онызын жаңыс ла кудайга айдарым.
Бурулу бажымды жос устуне
Кезип салзын — деп жакыйтан турун;
Же артып калган жиит уйямди.

Азырап салган јаш балдарымды,
Акту эки карындажымды сен
Кыйа көрбөй быйаның јеттир...» —
«Көңөймнның уулы, јалтанбас јуучыл.
Карууны јакшы јандырган учун.
Кереес сөзинди будурип саларым.
Оскус балдарыңа, јит уйиңе,
Казнамнаң ақзаны кысканбай берерим.
Карындаштарың болзо бутуннен ала
Бастыра элбек орус ороонло
Каланы јоктоң садыжып јурерлер.
Бойың дезе кижн кыйнайтан
Көргүзүлү, бийик јерге барала,
Кара бажыңды салып койорың.
Өлтүрөөчи јазанып, курч малтазын
Белетеп алзын деп, мен айдарым,
Јаан шаңды соксын деп айдарым,
Сеге де «килемјимди» јеттиргенимди
Москваның улузы ончозы билзиндер.»

Площадька албаты бадышпай јуулыжат,
Кунукчыл шаңның уни угулат,
Коомой солунды эбуре угузат.
Көргүзүлү, бийик јерде болзо
Кызыл өрттий чамча кийген,
Јаан малтазын курчыдып алған,
Колдорың болзо уужанып.
Өлтүрөөчи омок баскындайт.
Јуучылды сакып чылашпайт.

Жалтанбас жуучыл, жинт койойым,
Карындаштарыла жакшылажып турат.
«Кару менин карындаштарым,
Кабыра тудужып, окшожып алалдар,
Калганчы катап көрүжип алалдар
Алёна Дмитриевнага эзен айдыгар.
Ачу-коронун ундызын деп айдыгар.
Азыраган балдарыма неме айтпагар.
Айыл-журтыма бажырып салыгар.
Опчо нажыларыска эзен айдыгар,

Онон кинчектү дүрүмүм учун
Кудай церквезинде бажырып салыгар!»
Уйатту өлүмле Степан Калашниковты
Элбек площадьта өлтүрүп салдылар;
Жалтанбас уулдың болчойгон бажы
Жалбак жосо тоголоно берди.
Москва-суунун ары жанында
Ак жалаңга жууп салдылар,
Тульский, Рязанский, Владимирский деп,
Үч жолдың белтиринде жуудылар,
Чыкту берди чокчойто чогул,
Клен агаштаг крест эттилер.
Ады жок онын сөбгининг устүлө
Калапту салкындар шуулажып
учкулайт.

Белтирде жаткан сөбгининг жаныла
Карыгандар өткөндө — бажырып
баргылайт.

Уулдар өткөндө — бек сананат,
Қыстар өткөндө — кунугып тургулайт,
Гуслярлар келгенде — кожондоп
өткулейт.

Гей, слер, уулдар-кулуктер,
Лиит гуслярлар,
Қоо үндүлер!
Јакшы баштайла — јакшы божотқор.
Кажы ла кижиге кунду айдығар!
Укту бояринге мак болзын!
Јаражай боярынязына мак болзын!
Бастыра христиан албатыға
Мак болзын!

МЦЫРИ*

1

Эки эједий биригип,
Экпинду аккан Кура ла
Арагваныг јанында
Коп жыл эмес кайра
Монастырь болгон. Туулардыг
Ары јанынаг көргөжин,
Каалганыг сынык столмозы.
Башнялар ла куполдор
Баштап тарый көрунер:
Је эмди оныг ичинде
Қадиланыг ыжы јок.
Орой тунде церкведе
Кожондошкон улус јок.
Бистер учун иноктор
Бажырбай јат — кем де јок.
Ээн калган бу јерде
Элс эдер неме јок.
Јагыс ла буурыл карыган,

* Мцыри — монах

Жарым тынду каруулчык.
Улуска чек ундыткан,
Монастырьда журтаган.
Өлүм оны албаган.
Өлтөндөрдүн сөөгүн ол
Ару тудуп жүрөтөн.
Кажы ла сөөктүн тажында
Өткөн мактар бичилтир.
Кандый да каан Россияга
Калыгын кошкон деп айдыптыр.

Курбустаннын алкыжы
Грузияга түжүптүр.
Сад-чечегин жайылтып,
Сайрап жаткан болуптыр.
Ол өйлөрдөгү лө бери
Ончозы амыр журтаптыр.
Орус жыда ажыра
Өштүнүн көзүн көрбөйтүр.

2

Бир катап орус генерал
Туулардан Тифлиске атанган:
Ол жолоп алган баланы
Бойыла кожо апарган.
Узак жолго чыдашпай,
Онызы жолой оорыган.
Агычак ошкош коркунчак,
Алты жашту, кийик болгон.

Кулузундый энилчек,
Кугарып, ол кыйналган
Je адалардын улу кереги
Амадузын тыгыткан.
Коркушту куч те болордо.
Комудап эрмек айтпаган.
Кыйыны көп шыраны
Кыйгы жоктоң өткүргөн,
Курсак жибей мойножып,
Кунутып ол жүрөтөн.
Өчөш-омок бойына
Өлүм-конок жууктаган.
Килемкей мовах кижилеп
Кичесп оны эмдеген.
Өйлөр өткөн; тирилик,
Өлүмнен ол айрылган;
Je жаш баладый ойнобой.
Жагыскан ол жүрөтөн.
Кууни өчүп, унчукпай,
Кунчыгыш чаар көрөтөн.
Эселер жерин эзедип,
Эритип ол жүрөтөн.
Олжого оңоң уренип,
Орус тилин оңдогон.
Агару абыс жипт оны
Амадап, мында крестеген.
Акчаму, бай улусла
Алдынан таныш болбогон
Алдынан тымык аадарга

Ак-жарыкты таштаган.
Албаты-жонды көрбөско,
Монах болуп журтаган.
Куску тунде бир катап
Жылайып калган болуптыр.
Айландыра тууларда
Ай-каранууи жыш болтыр.
Тегин жерге үч кунге
Тенип улус бедиреген.
Оны чөлдөг табала,
Ойто кайра экелген;
Саргарган чөлдиг тубниде
Санаазы жок ол жаткан.
Салымы куч кундерден
Самтырап, аштап, арыган.
Каруузун бербей суракка
Карыгып, ол чалдыккан;
Конбой туруп, көөркийдин
Коногы турген жууктаган.
Абыс саарнап келерде,
Амыр сөзин тындаган.
Арткан кучин жуунадып,
Мынайда узак ол айткан:

3

«Кереес сөзимди угарга
Келгениге — быйаным.
Кемге-кемге айдыныл.

Кенгидедим коксимди;
Улуска шор этпегем,
Узун мениң јолымды
Угарга бир де туза јок;
Је акту сөзим уккайнаар?
Мен ас јургем. Олјодо өскөм.
Мындый эки јурумди
Қалапту јангыс јурумге
Толыыр әдим — је арга јок.
Ала јангыс санаа бар,
Амадуу деп неме бар:
Олор мени истеди,
Оттый өртөп, кыйнады.
Мургуулду, тапчы церкведен
Таргышту, јакшынак јерлерге,
Булутка кирген тууларга,
Қап-кередедий јайым улуска
Санаамды олор апарат.
Тундер сайын олорды
Костни јажыла сугарпам;
Қоқ теңери алдына
Олорды әмди адайдым.
Буруумды кайра албазым.

4

«Олумнен мени јаскан деп,
Қарыган! мен көп катап уккам.
Нениң учун?.. Јангысқан,

Узулген кургак бӯр ошкош,
Қарачкы стенелер ортодо
Қара жаныскан мен ӯскӯм.
Сагыжым—бала, салымым—монах.
Агару «ада-эне» деп,
Алтын ошкош сӯстӯрди
Айдар аргам жок болгон.
Бу тату сӯстӯрди
Мында ундып салзын деп,
Қарыган, сен, байла, сананган.
Же бу сӯстӯр ак-жарыкка
Мениле кожо чыккан ба.
Оскӯ улус Тӯрӯлду,
Тӯрӯндӯрлу, нажылу.
Айыл-журтту болгонын
Ажыктап мен журетем.
Же меге кару улустыг
Сӯӯгин салган жери жок!
Тегин жерге ыйлабай,
Бойыма мен чертенгем:
Қачан-бирде журеле,
Қайнаган жалбышту тӯжимле
Оскӯ дӯ болзо, кару кижини
Қабыра тударга санангам.
Очӯшкӯн чилеп, амадуум
Очӯп калган — бутпеди.
Оскӯ жерде ӯзӯлӯ,
Олӯтӯн турум, ӯскус кул.

«Мени өлүм коркытпайт:
 Андагы соок тымыкта
 Шыра бар деп айдыжат:
 Је јурум меге ачу болт.
 Мен јит, јит... Јаш тушта
 Јалтаңбас канатту санааны
 Билген бедиг, айдып бер.
 Суугенинги, тартышты
 Болгобой, ундып салдык ба?
 Кун, јалангдар көрунзе.
 Јүрөк көкип ойлойтон.
 Бийик башня устунде
 Ару кей ондо туратан.
 Терсиг, јарык стенеде
 Ыраак јердин балазы.
 Кукүрттег коркыган куулечек
 Отуратан кезикте.
 Јакшынак бу јурумди
 Эмди кармап сен турун:
 Кучиг чыгып, карыдыг,
 Куун-санаанды ундыдыг.
 Қанайдар оны, јурумди?
 Је јурумди јүргөг сен, карыган!
 Телекейде ундыр немең бар.
 Мен јүрбөс бедим сен чилеп!

«Жайымда нени көргөн? — деп,
 Сураарга сен туруң ба?
 Элбек, элбек јаландар,
 Эбуре агашту тoн јерлер.
 Јнит агаштар шуулажып,
 Карындаштар чылап бијелейт.
 Экпину сууга бoлиткен
 Карангуй каскактар көргoм,
 Олордын санаазын мен билгем
 Ары јанынан ол санаа
 Акту бойыма берилген!
 Кайалардын кучагы
 Ак ајаста токтойло,
 Тушташты сакып тургулайт;
 Је кундер oдoт, јылдар јылыжат
 Олор качан да тушташпас!
 Јилбулу, бийик санаадый,
 Туулардын бажын мен көргoм.
 Ачу тагда тайталар
 Алтарь чылап ышталат.
 Јажытту конгон јеринен
 Булуттар ээчий булуттар
 Караван чылап ээчижип.
 Кунчыгышка баргылайт!
 Туман oткуре ыраактан
 Алмаз чылап суркурап,
 Буурыл Кавказ көрoнген;

Менин де учун ол тушта
Юрегиме женил деп билдирген.
«Качан да мен анда өском...» —
Кандый да үн меге айткан.
Откөн жүрүм кенетийин
Откуре жарып, жарталган.

7

«Адамнын журтын эзедип,
Айландыра капчал өзөктө
Аулды эске алыгам;
Эгирде жанпан ак-малдын
Табыжы ондо торгулат,
Таныш ийттердин ургени
Ыраактан меге угулат.
Адамнын айылына одоштой
Айдын түнде эжикте
Аймаган буурыл карыгандар
Куучындажып отурат.
Узун кылышту кындары
Жалтыражып көрүнет.
Түш жеримде немедий,
Ончозы өчөмик билдирет.
Менин адам? Ол тирүдий
Жуучыл кийимин кийинген,
Алдыма менин келетен.
Шынгырашкан куйагы, мылтыгы,
Оморкок, кату көстөри —

Ончозы меге көрунет.
Эрке көстү эжелер
Эңчейип меге кожоңдойт...
Капчалда тайыс суучактый,
Табыжы меге угулат;
Тал туште ол сууга
Ойноорго мен баратам,
Жааш алдында карлагаш
Жарышканын көрөтөм,
Эгирде отты эбире
Озогы улустын жүрумун,
Өткөн өйдүн жакшызын
Олор эске алгылайт.
Амыр айылым эзейдим.

8

«Жайымда нени эткен?» — деп,
Жартын билерге турун ба?
Жүрүмди жүргөм, жүрүмим —
Жаркынду уч күн жогынап
Карыган сенин дажыга көрө
Кунукчылду болор ол эди.
Ыраак жерлерди көрөргө,
Жер жараш па деп билерге.
Жайымга эмезе турмеге
Өзөдис пе деп билерге
Көп жыл кайра санангам.
Коркушту түндө ол тушта

Кукурттег слерлер жалтанып,
Алтарь алдына чогулып,
Коккорө жаткан тужаарда,
Мен кача бергем. О, жотконло
Куучындажарга санангам!
Мен булуттарла кетешкем.
Жалкынды колымла туткам..
Кайнаган жүрек ле жотконду
Ол кыска, калапту жүрумди
Мында невиле солыыраар,
Ордына нени беререер?..

9

«Мен узак баргам. Је кайдаар?
Оны билбезим! Жылдыстар
Куч јолымды јарытпаган.
Чылап калган көксимди
Ару кей тунде јенилткен.
Болгоны ла ол. Коп часка
Качып браадып, арыгам.
Бийик өлөнгө јажынып,
Тындазам: истеш јок эмтир.
Кукурт токтој берерде,
Тегери ле јердин ортозы
Очөмик тагдакла чүмделген,
Ыраак туулар арсайып,
Тагдак өткуре көрунген;
Кыймыктанбай мен јаткам.

Қарануы капчалда, шакалдар¹
Лаш баладый унчугат.
Таш-корумды аралап,
Жылаң жылып, шырқырайт;
Же коркыыр немем жок болгон,
Акту бойым аң ошкош,
Албатыры көрөр кууиним жок,
Жыландый жылып, жажынгам.

10

«Алдымда терең капчалда суу
Жаштаң жаандап, шуулады.
Тунгак оның табыжы
Жүс чугулду үндердий.
Сууның сөзи жок эрмеги,
Корум-ташка сокконы
Меге сарт деп билдирген.
Кенетийин тымып, күркүреп,
Тымыкты ол бузатаң;
Же туманду тууларда
Кушкаштар эткени угулды.
Күнчыгыш жарып келерде,
Бүрлерди салкын жайкады;
Ургулеп турган чечектер
Ушкургилеп ийдилер;
Жаңгы кунди удур»

¹ Шакал—ээн чөлдик бөрүзи.

Олор чылап уткыдым...
Эбире аҕыктап көрөлө,
Кенетийин коркып, чочыгам:
Коркушту кайанын кырында
Конгонымды билингем,
Кайанын алдында карайлап,
Калапту толку айланат;
Тепкиштелип түшкен кайалар
Тенгериден түшкендий көрүнөт.
Ак айастан сурдуртуп,
Алыс жерге көрмөстөр
Оныла түшкендий билдирет.

11

«Кудайдын садындый сад
Мени эбире жайылган;
Солонгудый өзүмдөр
Тенгеринин жаажыла јунулган.
Виноградтын саптары
Јажарып, агашка оролгон;
Баалу сыргадый јиллектер
Салактап калган тургулайт:
Уркунчек куштар кезикте
Олор јаар учкулайт.
Катап ла жерге јадала,
Кайкам,ык унди тындадым.
Куулгазынду көп үндөр
Јыраалар сайын угулды.

Жажытту угулган ол ундер
Тенери ле јердин жажыдын
Меге айдып тургандый;
Ар-буткеннинг ундери
Алыжа бергени угулды;
Је ол кодуринги ундерде
Кижининг уни јок болды.
Ол туштагы санаалар
Эмди менде артпаган.
Је мен оморды айдайын.
Санаамда да болзо, ол јурумди
Санааркабай, катап јурейин.
Ол тушта эртен тура
Тенери айас болгон,
Ангелдинг учканын коргодий;
Тенерининг туби јок,
Көгөрип турган ап-ару!
Кок айаска јурегим,
Көстөрим суунип көкиген.
Је изу тыгып, санаамды
Јоголтып ийерге. суузадым.

12

«Ээлгир жыраадан тудунып,
Таштаг ташка сежирип,
Бийиктен сууга мен тушкем.
Будыма илинип, кезикте

Таштар төмөн тоголонот.
Каза тепкен јеринен
Ыш чойилип буркурайт.
Таш кунгуреп, секирип,
Толкуга чогууп, јоголот;
Мен кайаныг устунде
Илинип калган отургам.
Је мен јайымда болгом,
Олумнен мен бек болгом!
Кайадан тужуп келеримде,
Калыпан сууныг тыныжы
Удура соккон јузиме,
Мен жонгорө сууга јыгылгам.
Кекетийин ун — табыш уктым...
Јыраага турген јажындым..
Тыркырап, коркып турала,
Табышты узак тындадым.
Грузин кыстыг кожонгы
Там ла јууктап, јынгырайт.
Кару улустыг аттарын
Адаган унинин јаражыи!
Кееркемји јок сөстөрлү
Кеен кожонгыг јайымын.
Јаштан ала бу сөстөрдн
Кожондоорго ол өскөндий.
Чүми јок, тегин ол кожон
Санаалар салган көксиме.
Карачкы кирзе ле, меге
Ол кыстыг сунези кожондойт.

«*Жыракызын бийик тудала,
 Орук жолло грузин кыс
 Ларатка тужет. Кезикте
 Таштарга ол тайкылып,
 Эл-жогына каткырат.
 Кийими онын бай эмес;
 Баазыды дезе јеп-јенгил,
 Чадрозын¹ ийини ажыра
 Чачып ийген барадат.
 Лайгы куннинг чокторы
 Јузин, тӱжин јарыдат.
 Јаагынаг ла эрдинег
 Изу тыныш билдирет.
 Каткырган онын кӱстори
 Карангуй тундий, кап-кара.
 Сууш јажырган кӱзинег
 Сурнугип, мен ујалгам.
 Араай урулган суунын ла
 Јыракынын шыгырты.
 Артык бир де табыш јок,
 Јагыс ла кыстын шылырты.
 Каным ойноп токтоордо,
 Катап ла мен ондонгом.
 Је грузин бала јок болгон.
 Ол ойто јанып бараткан.*

¹ *Чадра*—мусульман үй улустыг Јүзине кийетен кӱжӱгӱ

Јеп-јенгилчек базытту,
Ол араайын бараткан.
Јеринде өскөн теректий.
Јукту сыны коо болгон!
Ыраак јокто, капчалда
Көлөткөлү кайага
Јаба озуп калгандый,
Јангыс јалбак јабулу,
Чапкыр ыжын бурладып.
Эки сакля¹ тургулайт.
Эрке кысты көргөндий,
Эжик араай ачылган!..
Эмдиге ле көзиме
Эжиктен киргени көрунет!..
Менин санаам, шырамды
Мен билерим, билбезин,
Је ачу-короным ондозон,
Јурегим сеге ачынар.
Ол өйдү эске алганым
Бойымла кожо өл калгай.

14

«Узун туниле кыйналып,
Амыраарга мен јаткам.
Амыр уйку көзимди
Арт-учында бектеди...
Туш јеримде ойто ло

¹ Сакля — Кавказта јер тура.

Грузин кысты мен көргөм,
Курукчылду сыстап, жүрегим
Катап ойто оорыган.
Базырныгып жадала,
Ойгонып келдим. Алтын ай
Бийикте турган. Бир булут
Айга өңөлөл баратты.
Кучагын жайып, ол булут
Айды тударга тургандый.
Телекей тунге бастырган,
Уйуктап калган немедий.
Жаңыс ла ыраак тайгалар
Мөңүн башту суркурайт.
Жаңыс ла кату жаратка
Жалтанбас толку согулат.
Таныш саклядагы от
Бирде өчүп, суркурайт:
Орто тунде онойдо
Жаркынду жылдыс өчөт.
Кууним бар да болгожын.
Оноор барып болбогом.
Төрөл жериме жедерге
Амадап мен бараткам.
Жук арайдаг торомды
Женерге мен чырмайгам.
Чике жолло унчукпай,
Жалтамчылу алтарам.
Койу агашка жеделе,
Тууларды көстөң жылыткам.

Бир эмештен болгоонбой.
Юлымнан мен астыккам.

15

«Тегин јерге калјуурып,
Тегенектерди јулдагам,
Плюшка¹ ороткон тегенек
Колдорымды кадаган.
Элен-чакка јайканган,
Эбире мени јыш турган;
Кажы ла часта койылып,
Карачкы тўрген јайылган.
Кажы ла турган јыраадаг
Миллион кара кўзиле
Тун удура шыкалайт...
Коркуштан бажым айланат.
Агашка чыгып кўрзом до,
Јыштыг учы јок эмтир.
Тенгеринин учына
Кара тайга једиптир.
Јерге келип тужеле,
Ачуурканып ыйлагам.
Јердин тўжин кемирип,
Кўстин јажын мыс тўкком...
Је улустыг болужын
Сақыбагам, меге бут...

¹ *Плющ* – оролын бээр бзум.

Улуска мен чек оск.) —
Аңдый олорго көрүнгөм;
Же кыйгырган уним кубулза.
Тилимди узер ол эдим,
Чертенип турум, карыган.

16

«Яш тужумда билерин,
Көстинг жажын төкпөгөм;
Же мында мен кемзинбей,
Көнкөрө жадып ыйлагам.
Мени кем көргөн? Жаңыс ла
Аба-жыш ла алтын ай!
Алтын айга чалыткан,
Жегес, кумакка бастырткан.
Аба-жышка курчаткан
Алдымда мениң агычак
Көрүнип жаткан. Кенетийин
Көлөткө лө эки от
Көрүне берди көзиме.
Кандый да аң агаштан
Калып чыгала, кумакка
Жада тужуп, ойноды.
Ол чөлдөрдүн айылчызы —
Коркушту казыр барс болгон.
Аңнын соёгун кемирип,
Араайынан ол кынзыйт;
Канду көзүн кылайтып.

45

Бийик айды аҗыктайт.
Мөңүндий түгин сурладып,
Куйругыла ан булгайт.
Аткак будак алала,
Тартыжуны сақыдым;
Јүрегим кенетийин јалбырап,
Қанду согушка кычырды...
Је салымның қолы бойымды
Саң башка јолло апарған...
Адалар јеринде мен болзом.
Чечен уулдар алдына
Түшпес эдим деп санандым.

17

«Мен сақып турдым. Ан дезе
Оштузин сезип улыды,
Јайнулу уни кенетийин
Онтогон чылап торгулды...
Қазыр ан эмди кумақты
Қалјуурып, туура таштады.
Қарайлап туруп чыгала,
Қатал јада кел түшти,
Баштапқы да қалыштан
Бажым бадар ол эди...
Је қазыр анды озолоп,
Қак бажына мен соктым.
Малтадый кату будагым
Мандайын јара чаап түшти..»

Аң кыжндий онтойло,
Аңтарыла берди. Катап ла
Каны-инин жайрадып,
Кабыжарга келерде,
Канду согуш башталды!

18

«Тап эделе, төжиме
Тажыырга калып келерде,
Тамагына будакты
Кийдире кадап, эбирдим..
Ачу-корон улыйла,
Арткан кучиле тап этти.
Жыландар чылап оролып,
Назылардый кучактажып.
Жерге келип туштибис,
Согушты жерде улалттыс.
Ээн чөлдин аынды
Коркушту болгом бу өйдө.
Казыр, кийик аң чылап,
Каным кайнап, кыңзыгам.
Бөрүлер ле барстардын
Уйазында өскөмдий.
Улустың тилин согушта
Ундып салгам немедий.
Бу кыйгыдаг өскө табышты
Лаштан ала билбегемдий..
Же мениң өштуум мылырап.

17

Араай тынып. тырлашты.
Калганчы катап ныкыйла.
Көзүнөң от чагылтты —
Жазыл көзи учында
Жажына бөчүп, жумулды.
Же оморкогон бөштүзүн
Көстөн көскө уткыган.
Өлүмнөң ол коркыбай,
Жуучылдый ол тыгылган!..

19

«Көрсөн, менин төжимде
Тырмак тепкен шырканы;
Ол жазылбаган эмдиге,
Тартылбаган эмдиге.
Жердин чыкту кыртыжы
Шыркамды менин сугарар.
Оорыган эски шыркамды
Жагыс ла өлүм жазар.
Ол тушта мен шыркамды
Керекке чек албагам.
Арткан кучим жуунадып,
Апашты керий тенигем...
Же тегин жерге салымла
Тартыжарга санангам:
Санаазы жок бойыма
Салым шоодып. каткырган!

«Жыштаг мен чыгарымда,
 Кун жаркыны жайылды.
 Суркурашкан жылдыстар
 Жаркынга чогуп жоголды.
 Туманду турган аба-жыш
 Тургуза табышка торгулды.
 Аул журты ыраакта
 Ачу ыжын чойилтет.
 Озоктон келген салкынла
 Очомик табыш угулды...
 Отура тушкен бойынча,
 Ол табышты тыгдадым;
 Же табыш токтой берерде,
 Жеткен жерим аярдым:
 Эбире жерлер кенетийин
 Меге таныш деп билдирди.
 Узак коруп турала,
 Учунда мен чочыдым.
 Качып барала, турмеме
 Канайып ойто мен келгем?
 Жажытту санаага амадап,
 Канча кунге не жургем?
 Аштап, суузап, шыралап,
 Тегин жерге не жургем?..
 Амадаган жаш тушта
 Ак-жарыкты королдө,
 Жайымнын адын билеле.

Төрөлиме эриккен санаамды
Межикке канайып бектейтен.
Килемжигерди канай көрөтөн!
Ижемжигерди канай көрөтөн.
Калас өткөн санаама
Алаңзып мен токтогом.
Көрүнгөн неме ончозы
Туш болбой деп бодогом...
Кенетийин тымык өткүрө
Шаң сокконы угулган...
О, ол табышты таныйла,
Ончозын мен ондогом!
Жаштаң ала бу табыш
Жеримди менен жажырган.
Жүк, кару улусты.
Кийик чөлдөрдүн жайымын.
Чыйрак, ойлоок аттарды,
Женес баскан кайада
Жаныскан мен ончозын
Женгенимди жажырган!..
Ол табышты ыйлабай,
Күчим чыгып тыгдадым.
Куулеген шаңнын табыжы
Көксимнен чыккан немедий.
Кандый да кижн темирле
Төжиме соккон немедий.
Шаңды тыгдап турала,
Өчөмяк сагыш алындым.

Жериме, төрөл жериме,
Испезимди ондоодым.

21

«Салымым мениң бу болды!
Оско чөлдө кучтуу ат
Кижини таштап, жерине
Кыска жолды таап једер...
Мен кайткам? Јурегим
Тегин јерге кородойт:
Куру јерге санааркап,
Кунугып, санаам токунабайт.
Јаш јурумди килебей,
Турме мени базырды...
Онойдо чыкту подвалда
Чечек өзүп, чалдыгат.
Узак ойгө кун сагып,
Јайылып болбой. кыйналат.
Коп кундердин жийининде
Кичесмкей колдор чечекти
Килеп, садка апарган,
Јакшынак садта чечекти
Розага коштой отургускан.
Эбире турган ар-буткен
Энчулу тынып, сайраган...
Оноң? Кун чыгарда ла,
Эрке чечек оорыган.
Турмеде өскөн ак чечек
Кун чогына чалдыккан...

«Изу күннин чокторы мени
 Ол чечектий өртөгөн.
 Тегин жерге бажымды
 Олөнгө сугул жажыргам;
 Тегенектин бурлери
 Бажыма менин кадаган.
 Жер-эне оттый тынышту
 Жузимди менин өртөгөн.
 Бийикке турген суркурап,
 Чедиргендер айланган.
 Булут чийген кайалар
 Буутып турганы көрунген.
 Телекей дезе мылырап,
 Уйуктап жаткан алдымда,
 Эбире турган тымыкта
 Талтар да этпейт — уйкуда.
 Чыкырууш, шулмус аспандар
 Кырылып калган немедий.
 Шылырап ажкан кара-суу
 Токтоп калган немедий...
 Жагыс ла күнге суркурап,
 Кургак бурди шылырадып.
 Алтын чумду кылыштый,
 Сары аркалу ок жылан
 Кулурдый кубур кумакла
 Араай жылып отурат.
 Оног кумакка жадала.

Дажыркап, уч оролот.
Изу кумакка өртөткөндий,
Секирип чыккан бойынча,
Жырааларга жажынат...

23

«Кок тегери жап-жарык,
Эбире десе тып-тымык.
Жилдиргин өткүрө ыраакта
Карарып, эки туу турат.
Тишту стенизи агарып,
Арагва ла Кура суу
Монастырь бистин көрүнөт.
Ортолыктын эдегин ле
Шымырашкан жырааны
Мөнгүн толкузыла курчап,
Жөптү жеңил аккылайт...
Ого жедерге күч болгон!
Турарга мен чирензем,
Бажым турген айланган.
Кыйгырарга саназам,
Тилим кургап ол калган...
Олуп брааткамды сезип,
Эдиреп жаткам жалаңда.
Терең сууның тубинде
Жадырым деп билдирген.
Эбире жажытту карачкы
Эриккен чилеп тым турды.
Жажына канбай кыйнаган

Суузынымды кандырып,
Суу тамчылайт төжиме..
Меге жакшы, жакшы болгон..
Уйуктап калбаска
Албаданып, мен жаткам.
Толку толкуга айдадып,
Менин устумде айланган.
Толкуны өткүрө жарык күн
Айдан жараш чалыган..
Балыктардын уурлери
Куннинг чогыла ойногон.
Бир балыгаш келеле,
Жажыркап, меге оролгон.
Арказы алтын балыгаш
Бажымды канча айланган.
Жажыл, жараш көстөри
Кунукчылду көрүнгөн..
Мөнгун уни шыгырап,
Жажытту сөзин ол айдат.
Онын тымык уиние
Алан кайкап мен жаткам.
Онын жараш кожонгы
Тунду-тушту шыгырайт.
Жажыскан менин устуме
Ол мынайда кожондойт:
«Кайран, балам,
Артып кал мында:
Сууда жайым сүрерин,
Соок то, амыр да мында

Эжелерим кычырайын!
Эбире туруп ойнойлы,
Эдигил жүргөн бойыңды
Эркеледиң салалы.
Уйукта! Тожогин жымжак,
Жуурканың десе жарык.
Жылдар өдөр, чактар өдөр.
Жараш туштер көрөринг.
О, кару уурем! мен сени
Суул жадым жажырбай,
Суужим — жайым жүрүмдүй...»
Алтын балыктын сөстөрүн
Узаак, узаак тыгдагам.
Табышту толкунунг ундери
Ол кожонго алышкан.
Мында мениң сагыжым
Жылы ла берген — билбейдим
Ак-жарык көзиме көрүнбейт,
Эдим соогоңуң сеспейдим...

24

«Онойдо мен табылгам...
Артканын сен билеринг.
Куучынның учу. Бут ого.
Бутпезен де, тунгей ле.
Кунугуп турганым не десе:
Өлзөм, мениң сөөгимди
Жериме мени жуубастар.

Ачу-корон јурумимди
Јеримде кем де ајарбас.
Кем де, кем де килебес,
Адымды хем де адабас.

25

«Қайран, адам... колын бер;
Мендийиң көрзон, от ошкош...
Ол јаш јүректің тыныжы
Јаштаң ала көксимде.
Амадуузына ол јединбей.
Көксиме батпай өртөди
Эмди јүрүм аайынча,
Эленчикке амырап аларга
Эбирилип келгени бу туру...
Онызында не? Бийикте,
Агару райдың јеринде.
Сүнеме јер табылар,
Ол токунап, анда амыраар...
Је јаан кайыр каскакта
Јаш тужумда ойногон өйди
Эленчикке райга толыыр эдим,
Эмеш те ого ачынбас эдим...

26

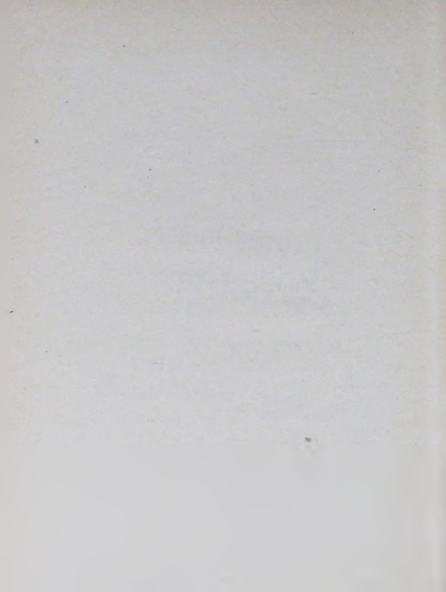
«Өлүп калзам, сөөгимди
Бистин садка көмүгер.
Узак болбой, өлөрм,

Сөзиме менин будугер.
Ак чечектү карананын
Алдына мени салыгар...
Койу, койу өлөңдөр анда.
Ару, ару кей анда.
Куску күнге суркурап,
Алтын бур анда жайканат!
Сөөгимди ондо салыгар.
Чанкыр күндү алтайды
Калганчы катап көрөрүм.
Ондо жатсам. көзиме
Бастыра Кавказ көрунер!
Ол карлу бийик бажынан
Калганчы катап эзенин
Серуун салкынла жеттирер...
Мен өлөрдүн алдында,
Кару үн катап ла угулар!
Карындажым, эмезе нөкөрүм
Устуме менин энчейип,
Килемкей, изу колыла
Соок теримди арлаар деп,
Мен сананып каларым,
Ыраак, сууген жеримди адап.
Ол араайын жожондоор...
Бу санааны сананып,
Жабыңа уйуктап каларым,
Кемди де каргап айтпазым!»

ЎЛГЕРЛЕР

КУЛУЗУН

Омок, седег балыкчы
Суу жанында отурат.
Коолой соккон салкынга
Кулузундар жайканат.

Кургак кулузун кезеле.
Шоор эдил жазады.
Жазап алган шоорыла
Жараштыра ойноды.

Эткен шооры кижидий,
Эрмектене ол берди.
Кижининг уни дегени
Салкыннынг уни ол болды.

Кулузын, шоор кенетийин
Кунукчылду кожондойт:
«Жараш, омок балыкчы,
Бериште мениле» — дейт.

«Јалчыга јурген тужумда
Јаражай кыс мен болгом.
Ой эненин айылында
Оскон эдим качан да.

Көөркий бойым шыралап,
Костиг јажын коп төккөм.
Өрөгн кудайдан коркыбай,
Өлүмди мен кычыргам.

Ой энеде ол тушта
Өчөш, эрке уул болгон.
Јаражай кыстарды төгүнден,
Јакшы улусты коркыткан.

Бир жатап энирде
Јаратка кожо барганыс.
Кунбадышты ајыктап,
Кок толкуга көргөнис.

«Мени суу»... — деп, ол айткан,
Је сууп оны болбогом,
Акча меге берерде,
Акказын мен албагам.

Төжиме бычак кадайла,
Мени кыйнап, өлтүрген.
Ырызы јок бойымды
Јаратка сугуп, ол көмгөн.

..Јаш сӧӱгимниг устуне
Кулузун ӧзүп ол калды.
Комудалду сӧзимниг
Коологоны бу болды.

Кунукпас, омок балыкчы.
Кулузунды таштазан.
Болужып сен болбозыг,
Ыйлаарга сен билбезинг».

КАБАЙ КОЖОН

Уйукта, балам, уйукта.
Баю-бай.
Қабайынды алтын ай
Араайынаг ажыктайт,
Мен кожондоп берейин,
Чӧрчӧк сего айдайын.
Козинг јумуп, уйукта.
Баю-бай.

Терек суунинг толкузы
Кайа-ташка согулат.
Кыйгас чечен јаратта
Кылыжын ондо курчыдат.
Оног адан јалтанбас,
Јуу-согушты кӧп кӧргӧн.

Уйукта, балам, коркыбай.
Баю-бай.

Луучыл жадын-журүмди
Жаанап келзең, билеринг.
Узенини чөйбө тең,
Колыңа мылтык аларың.
Луучыл сениң ээрингди
Мен торколо чумдеерим...
Уйукта, балам, уйукта,
Баю-бай.

Жалтанбас казак жүректү.
Баатыр кептү болорың.
Лууга уйдежиң мен чыксаң.
Сен колыңга жаңгырың...
Костинг жажын ол тунде
Мен канайыл төккөй нем!..
Уйукта, балам, көөркийим.
Баю-бай.

Тунду-тушту кунугыл,
Жазарыңды сакыырым.
Кудайга туште бажырып,
Тунде белге саларым.
Ыраак, өскө талада
Кунугат деп бодоорым...
Шыра жокто — уйукта.
Баю-бай.

Кудайдыг сурин мен сеге
 Јолго алып берерим.
Сен кудайга бажырзаг,
 Јузине онын көрөринг.
Канду јууга атанзаг,
 Энегди эске алып јур...
Уйукта, балам, јаражым,
 Баю-бай.

ТАМАРА

Дарьялдыг терег кыбында
Ташталып, Терек куркурейт.
Озогы шибее төгкейип,
Карарып төгдө көрүнөт.

Ол тапчы, бийик шибееде
Абакай Тамара јуртаган.
Јаражы кудай кужындый,
Кылык-јапгы эрликтий.

Анда туман откүре
Одычак түниле суркурайт.
Јорукчыга көрунип,
Амыраарга кычырат.

Тамара абакай эрмеги
Тату угулып туратан:

Куулгазынду, курч уни
Жарты жок кучле багатам.

Көрүнбес оныг унине
Көжойым. жуучыл, пастух келстен.
Бурункуй свиух олорго
Эжикти ачып берстен.

Абакай жымжак төжөктө
Айылчыны сакып жадаган,
Алтын-мөңгүни мызылдап,
Аракылу сакыйган.

Изу колдор каталып.
Эркеден эрши пзийтен.
Же саг башка кийик үндөр
Түниле ондо чөйналтен.

Луске шыдар уулдар ла
Ачынчак келиндер ондо
Түниле тойлоп жаткандай.
Кемди де жууп тургандый.

Же таг атса ла, кун чыгып,
Тууларга чогуу таштайган.
Ондогы табыш жылыып,
Кенейте ончозы тымыган.

Лагыс ла Терек куркүрөп,
Дарьялда тымыкты бузат:
Толкулар толкуга чогулып,
Толкуга толку айдадат.

Мичүкпай аккай сөбөктөрдү
Ыйлажып, олоп апарат.
Көзнөктөн Тамара ээчиде
«Жаманым ташта...» — деп айдат.

Эсендешкен үй кижининг
Уни тату угулат.
Туштажарга ол тургандый,
Эрке суурге тургандый.

РУСАЛКА¹

Тегерик толу айга чалыткан
Русалка чайкыр суула жүзөт.
Суунын мөңгүя толкузын айга
Жетире чачарга ол умзанат.

¹ *Русалка*—орус чорчоктордо суу-талада журтаган жаражай кыс.

Сууда көрунген булутты толку
Табышту толгоп, эбирип. жайкайт.
Русалка кожондойт—кожоннын сөстөри
Каскак жаратка жетире угулат:

3

«Суунын терең тубинде, менде,
Күннин чогы ойноп куйет;
Алтын балыктар уурлери ондо,
Хрустальдан эткен городтор турат.

4

Кумактан эдилген жастыкты жастанып,
Койу, ыжык кулузун төзінде
Оокө жердин жуучылы уйуктайт...
Уйкузын онын толкулар каруулдайт.

Карагуй түнде бис жуучылдыг
Быыраш чачын чебер тарайдыс.
Канча да катап жаркынду кунде
Жараш жуучылды бис окшойлыс.

Je нениг де учун ол унчукпай,
Қаруузын биске бербей уйуктайт;
Ол уйкуда. Меге энчейип,
Изу тынып, сөстөрин айтпайт».

7

Онойдо русалка сууда кожондойт,
Кунукчыл уни жүрекке томулат.
Сууда эжинген булутты толку
Табышту толгоп. эбирип, жайкайт.

ПАРУС

Туманду, чаңкыр талайда
Жангыскан парус агарат.
Ыраак жерден ол нени бедирейт?
Төрөл жеринде ол нени таштады?

Салкын согот, толкулар ойнойт,
Мачта ээлип, чыкырайт...
О жайла, — ол ырыс бедиребейт,
Ырыстан да ол парус качпайт.

Жарык толкулар алдында айланат,
Күннинг чогы үстүнде жалтырайт.

Жотконног амырды табарга тургандый,
Жалтанбас парус жотконды сурайт.

АПРЫЛЫШ

Жит дезгин, атамба;
Жеринге сен не меңдейдиң?
Адыг арыган, тууларда чыкту туман;
А мында сеге амыр, жылу —
 Мен сени сүүп жадым!..

Жакшынак өткөн эки түнди
Бугунги тагдак канайып анарар?
Мен жокту, менде сый да жок,
Же жакшы жүректи
 Кудай меге берген.

Қоомой күнде сен биске келген;
Буркан улуш, кунукчыл болгон,
Меге жарыган бу жаркынду,
Жакшынак күнди сен канайып
 Өчүрүп саларга санаңдыг?

Көрзөг: эбире коркушту ийдижиң,
Чанкыр туулардын сындары көгөрөт.
Олорды тагдак да жыраалар буркейт.
Бис жайым, кару. — Же сениг санаң
 Өскө ороонго не амадайт?

Бисти сууген јер — төрөлис болор,
Је сени суугениг төрөл јеринде
Уткыбас деп, сен бойыг айтканг.
Айылыма бир кон эмезе бир ле час,
Бир ле часка, уксанг!

— Болот улду ле адымнаг өскө
Мениг төрөлим ле најыларым јок,
Сениг айылында мен ырысту болгом,
Је көзиниг јажың мыс та ток,
Мени тудуп болбозың!

Канду чертуин мен айдала,
Канча јылга аскындап јурум.
Оштуниг канын төкпөгөнчө мен
Кемге де: «суугеним» деп айтпазым,
Јаманым ташта, каруум — ол.

КАИА

Јылым кайаныг төжине
Алтын булут тунеди.
Таг адарда, эртелеп,
Тагдакла ойноп, атанды.

Је карыгап кайаныг јигинде
Чыкту булуттыг изи көрунет.

Терен сананып, сок жагыскан
Ол ээн чөлдөрдө араайын ыйлайт.

Кайыр туулардын баштары
Карануй түнде уйуктайт,
Ару кейле жалагдар
Араайынаг тынгылайт.

Жол тоозынга буркелбейт.
Бурлер тымык ургулейт...
Сен де амырап аларыг.
Же эмеш ле сакып ал..

БУЛУТТАР

Жажына көчкун, жайым булуттар!
Чөлдөр ажыра ээчижип алала,
Кару түндуктег күнтүштүк жанына
Мен чилеп ок айдадып браадыгар.

Кем слерди сурет: салым ба, кандый?
Жажытк куйуниш пе? Ачыныш па, не?
Айса, слер, бурулу эмеш пе?
Айса, слерди коп сүрди бе?

Жок, ээн јаландар слерге кунукчыл...
Јурумди, шыраны билбезигер слер.
Јайым, соок булуттар,
Төрбөлигерден слерди кем де сүрбейт.

КАРАГАЙ

Кийик тундукте сок јангыскан
Тас боочыда карагай турат.
Калын, кубур карга оронып,
Араай ургүлөп, ол јайканат.
Кун чыгатаң ыраак туштукте,
Эн чөлдөрдө, ыраак јерлерде
Изу кайада кунукчыл, јангыскан
Јаражай пальманың өскөнин туженет.

ТУШТАЖУ

Карачкы кырды ажыра
Калганчы јаркын өчөт,
Шарлаак аккан кара-суу
Суркурап төмөн өгат;
Јайылган садтын тыныжы
Эбире өткун јытанат,

Тифлис тымып, учухпайт,
Капчалдарга ыш толот.
Килинчектү улустың устүлө
Кыйынду түштер учкулайт,
Каруулчык болгон ангелдер
Балдарына куучындайт.

2

Эски шибееңиң кийининде,
Кара тууның бажында
Яш чинара төзінде
Кебисте мен жадырым.
Жагыскан бого келеле,
Жазап шууңип жадырым:
Караңгуй түнде сен мени
Бери неге кычырдыг?
Суушке тату бу часта,
Жагытту болгон бу бөйдө
Жаңыс да сени, суугеним,
Сакып, санаам энчиклейт.

3

Каруулчыктардың отторы
Төмөн, курде суркурайт.
Шаң соготон башнялар

Карарыжып тургулайт.
Эбире турган мылчадан
Грузин келиндер чыккылайт,
Ээчижил омор алала,
Агарыжып баргылайт;
Ээнзиреп калган оромло
Элес эдип баргылайт.
Je узун чадра откүре
Көстөрүм сени таныбайт!..

4

Јабузы јалбак айылын
Ыраактан меге көрүнөт;
Эски, бортук тепкижин
Суула кирген эжинет;
Чапкыр Кура устунде
Ару, серуун кей турат,
Јажарган плюш айылыга
Јаба өзүп оролот;
Бийик терек ажыра
Козногин меге көрүнөт...
Свечин одын јалтырап.
Бүгүн неге де күйбөйт!

Мен сакыйдым, Чыдашпай,
Эбире тегин көрдүм;

Кылыжымла кебисти
Энчикпей мен кезедим,
Эрикчелдү сакыйдым;
Меге уур, кунукчыл...
Кунчыгыштан соок эзии
Тан келгенин эзетти.
Туман откуре туулардын
Баштары кунге кызарды,
Кожойымдар городтон
Караванду атанды.

6

Кеде, кеде, көс жажы,
Јүрегим менин кайна!
Садынган сенин сагыжыг
Јарт меге, јылан!
Таш оромды торгултып,
Татар баратканын көргөм.
Адын јуулгенче мантадып,
Кемге келгенин билгем.
Козногиннин алдына
Тегинду ол токтобойт.
Онын персидский айгырын...
Адаг көрүп јилбиркейт.

Узун мылтык алала,
Қаалгадаг мен чыгарым;

Ээн кайанын алдында
Орук жолго барарым.
Сөөктөрдө часовняга
Жажынып мен аларым.
Тоозынду жолго мылтыгым
Шыкалап мен аларым.
Журегим торт энчикпейт!
Таштарга ажыт жадырым.
Чул Жуугында тибирт угулды...
А! Бу сен бе, ийт!

КУС

Кус келеле, дубтардын
Бурлерин алтыла будыды.
Жаантайын жааган жанмырдан
Жалаңда олон ыгылды;
Анчы кижин тондорлө
Тегин жерге баскындайт:
Андар-куштар ыраган —
Адатан неме табылбайт.
Аңы-кужы табылза да,
Адатан арга база жок.
Тоштордон келген салкынга
Согоонын куйун апарар.
Ильменьди жараттай кожондоп,
Кургак өлбөгдү ол жайкайт.

Тумен турналар ээчижиң,
Туштукти көстөп учкулайт.
Олорды ээчий колдөрдөң
Ак чарлактар¹ кыйгырат.
Чыкту тунди откуре
Жылдыстар көскө көрүнбейт.

Кус келип јат! Уй мал
Куунзеп, кажаанга киргилейт.

¹Чарлак — кушкөш.

БАЖАЛЫКТАР

Тууялар

Каан Иван, јит опричник ле јалтанбас ко- јойым Калашников керегинде кожог . . .	5
Мцыри	26

Улгерлер

Кулузун	61
Қабан кожог	63
Тамара	65
Русалка	67
Парус	69
Айрылып	70
Кайа	71
«Кайыр туулардын бантары...»	72
Булуттар	—
Карагай	73
Тушгажу	—
Қус	77

М. Ю. Лермонтов
СТИХИ И ПОЭМЫ

На алтайском языке

Редактор *З. С. Суразакова*.
Художественный редактор *А. М. Кузнецов*.
Технический редактор *М. И. Тихтиев*.
Корректоры:
М. И. Суразакова и *М. С. Тошпоева*

Сдано в набор 12/І 1960 г. Подписано
к печати 9/ІІІ 1960 г. Формат 60×92¹/₃₂.
Печ. л. 2,5. Уч.-изд. л. 2,62. Тираж 1000 экз.
Заказ № 15. Цена 2 р. 30 коп.

Горно-Алтайское книжное издательство,
типография № 15, г. Горно-Алтайск,
проспект им. Сталина, 29.

Баазы 2 салк. 30 акча

М. Ю. Лермонтов
СТИХИ и ПОЭМЫ
—
На алтайском языке

ГОРНО-АЛТАЙСК — 1960